

ТРАКИЙСКИТЕ БЕЖАНЦИ В КРУМОВГРАДСКА ОКОЛИЯ ПРЕЗ ПЪРВАТА ПОЛОВИНА НА ХХ ВЕК

След войните 1912 г. – 1913 г. и особено след Първата световна война, Източните Родопи са място, където намират убежище хиляди българи бежанци от Тракия, Мала Азия, Македония и Добруджа. Значителна част от тях попадат в Крумовградска околия. Тяхното заселване и специфичните условия свързани с настаняването им са предмет на настоящото проучване.

През посочения период Крумовград е околийски и общински център - след 1913 г. към Гюмюрджински окръг, а от 1920 г. към новосъздадения Мастанлийски окръг. Той е един от най - малките градове в страната, който през 1920 г. има 445 жители, през 1926 г. - 553 и през 1934 г. - 688.[1] Общината се състои от 40 махали, пръснати наоколо. По данни от 1928 г. към Крумовградска околия са включени 12 общини - 1 градска и 11 селски с 116 села, повечето с 50 - 60 жители.[2] В околията през 1920 г. живеят 37 229 души, през 1926 г. - 42 373 и през 1934 г. – 40 874 души.[3]

Като селище Кошукавак /Крумовград/ се заражда около 1825 г. - 1830 г., когато била построена дървена джамия и около нея възникнал пазар. По-късно до тях се появили малки дюкянчета. Около пазара построили жилища и се заселили преселници от Одрин и Ксанти. Селището било пазарно средище на околните села и махали. Конните надбягвания, които правили край него, до тополите дали името му. До Балканската война /1912 г. - 1913 г./ имало около 60 - 70 жители - турци,

гърци и българи.

След Балканската война Крумовград влиза в границите на България и част от малобройните му жители го напуснали. В същото време българи, назначени като служители в околйската и общинската служба пристигали от вътрешността на страната. Скоро се настанили търговци и кръчмари от селата Черничево и Аврен, както и абаджии от среднородопските селища Петково, Славейно и Момчиловци, от с. Върбица, Шуменско и от Добруджа.[4]

Първите бежанци, които пристигнали в Крумовград и околията през 1914 г. са 250 семейства с около 1300 души. От тях 100 семейства с 560 членове от с. Тарфа, Чаталджанско се настанили в Крумовград, а другите 150 семейства от селата Зарево /Драмско/, Долно броде /Серско/ и от с. Търново /Узункьоприйско/ са изпратени в с. Хисар, Крумовградско. По-голямата част от бежанците пристигнали без инвентар и без добитък. Комисията по настаняване се заела с грижата за подслона, препитанието и снабдяването им с работен добитък. Разпределени били пустеещите земи, а за увеличаване на обработваемата площ започнали изсичане на горски площи.[5] Въпреки това, тези бежанци не се настанили трайно в посочените им селища. Те се отправили към по-добри места за заселване, както в новоосвободените земи, така и във вътрешността на страната. В Крумовград останали само няколко семейства бежанци от Македония - семействата на Димитър Янев, Георги Чергаров и други.[6]

Новото прекрояване на границите на България след Първата световна война, подписването на Ньойския мирен договор през 1919 г., Конвенцията за доброволно изселване между България и Гърция и загубата на Беломорска Тракия, водят до масово прогонване на българите от тези земи. Още същата година, българи от Гюмюрджинско и Дедеагачко се

заселили в източнородопските селища. Процесът се засилил в началото на 20^{-те} години на ХХ век и особено след разгрома на гръцката армия в Мала Азия. Репресиите над българското население, преследването и интернирането по гръцките острови кара стотици семейства да търсят спасение в България. Нелегално или легално преминавали границата през Свиленград, Ивайловград, прохода Маказа или през Коджаеле. Една част от тях се установили в новосъздадения Мастанлийски окръг. До края на 20-те години общият брой на бежанците настанени на територията на окръга е около 15 000 души, заселени в 102 селища.[7] В Крумовградска околия в началото на 20^{-те} години бежанци се заселили в селата Поточница, Морянци, Бряговец, Калайджиево, Чернооки, Черничево, Чукури, Казак, Влечугово, Горско, Чорбаджийско, Тихомир, Чал, Багрилци, Данаилово, Токачка, Голямо Каменяне, Гулийка, Звънарка, в Крумовград и други. В търсене на по-подходящо място те се премествали от едно село в друго, а това затруднявало както настаняването им, така и уточняване на броя на установените в отделни селища. В списъците на бежанските семейства в околията, които са получили помощи от Държавния заем се съдържат следните данни: За 1927 г. в селата на община Ада /Поточница/ са настанени 32 семейства с 124 души, в община Кошукавак /Крумовград/ 32 семейства с 156 души, община Чал 28 семейства с 140 души, като 10 от тях с 42 души са настанени в с. Аладжилар /Багрилци/. В община Дутлу /Черничево/ се заселват 67 семейства с 322 души, като в с. Чукурите са настанени 26 семейства с 131 души, с.Казакли /Казак/ 18 семейства с 94 членове, в с. Сюрдюлю /Влечугово/ 10 семейства с 42 души, с.Дахкьой /Горско/ 13 семейства с 33 души. Бежански семейства от с. Ортаджи, Гюмюрджинско са настанени в с.Чорбаджилар /Чорбаджийско/. [8] Най-голяма част от заселилите се в околията през 1919

г., 1923 г. и 1924 г. идват от западнотракийските села Манастир, Сачанли, Карачкьой, Ортаджи, Домуз дере, Крушево. [9] През май 1923г., 86 души прогонени от с. Манастир преминали през границата при с. Чукури и се установили в различни села на околията. [10] В същото време бежанци от Македония /Велес и Прилеп/, от Източна Тракия /с.Булгари/ и от Добруджа се заселили в селата Токачка, Голямо Каменяне и в Крумовград. Прииждането на бежанци в региона продължило и през следващите години, като по-голямата част от тях били от Беломорска Тракия. Те предпочитали да се заселят в Източните Родопи, край границата, за да са по-близо до родните си места.

В самия Крумовград първите бежанци от Беломорска Тракия се установили през 1919 г. От 1919 г. до 1924 г. се заселили семействата на Русин Иванов и синовете му, на Димитър Стоянов, Иван и Вълчо Кръпови, братя Мовтерови, Иван и Кольо Куличеви, Никола Димов, Димитър Георгиев, Димитър Костов, Коста Райчев, Георги Лападозов, Иван Инджев, Стоян Бунджев, Стоян Колама, Павел Мамартиев, Кольо Тенев и други, всички от с.Манастир, Гюмюрджинско. След тях със семействата си идват братя Попилиеви от с.Сачанли, Панайот Димов, Марко Станков и Димо Бояджиев от с.Карачкьой, Гюмюрджинско. През 1922 г. преминали през различни селища във вътрешността на страната семействата Панеч, Мамиреви, Йорданови - бежанци от Македония се установили в Крумовград. По същото време се настанили и семействата на Йордан Кръстев, Васил Касабов, братя Павел и Михал Карапавлови и други. [11] За разлика от селата, където се заселвали цели групи от едно и също село, настанените в Крумовград бежански семейства пристигали поединично.

Настаняването на бежанците в Източните Родопи е задача, с която създадените през 1914 г. специални комисии и

служби не успели да се справят до край. Следвоенна България е изключително затруднена с набавяне на средства за хилядите прииждащи в страната българи, а в новоосвободените земи трудно се намирали подходящите служители, които да провеждат по места държавната политика. Едва след сключване на т.нар. Бежански заем през 1926 г. българското правителство имало възможност да пристъпи към решаване на проблемите свързани с бежанците. Наложило се част от съществуващите комисии да се преустроят или да се създадат нови. Създадената през 1927 г. Околийска комисия в Крумовград е в състав: председател - Александър Костов - околийски началник в града и членове - Атанас Маринов - началник на клон на БЗБ, Янаки Стойков - околийски данъчен началник, Юрдан Каранджулов - представител на бежанците, Борис Малинов – секретар.[12] Според категоризацията на комисиите, в зависимост от числеността на бежанците, Главна дирекция определя тези в Крумовград, Кърджали и Ивайловград като комисии първа категория. Създадени били и общински комисии в 8 от съществуващите 12 общини в околията – в селата Ада /Поточница/, Чал, Дутли /Черничево/, Чорбаджилар /Чорбаджийско/, Токачик /Токачка/, Таш чилингир /Голямо Каменяне/, Терзи юрен /Тихомир/ и Кошукавак /Крумовград/.

Още през лятото на 1927 г. в Крумовград и околията се пристъпило към измерване на имотите, определяне границите на неизползваните фондови земи, оценяване на изоставените, определяне на парцелите за жилища и оглед на дворни места и къщи. Околийската комисия контролирала дейността на общинските комисии при прилагане на ЗССНБ. Процесът на оземляване в Крумовградска околия започнал през 1927 г. продължил и през 30^{-те} години. Оземляването е основата, върху която по-нататък се пристъпвало към осигуряване на жилище и одворяване. Както в цялата Източнородопска област,

така и в Крумовградска околия съществуват специфични особености. Те произтичат от конкретните условия в новоосвободените земи, от непрекъснатото движение на населението в региона. Турски семейства се изселвали в Турция или се завръщали отново, непрекъснато пристигали българи бежанци, които се местели от едно село в друго, търсейки по-добри условия или възможност да се настанят в селище, където имат близки роднини. В същото време в селищата с компактно турско население не се допускало заселване на българи. Верски съображения са една от причините за жилищната криза в новите земи и повод за спорове. Освен това голяма част от населението е неграмотно или полуграмотно и лесно се манипулира от недобросъвестни чиновници. Много сериозен проблем създава фактът, че до 1925г. не се разрешава покупко-продажба на недвижими имоти в региона, а закупените до тогава са с неузаконена собственост. Не на последно място е и горчивата констатация, че в същия период държавната и местна власт не са достатъчно силни в региона, за да решават тези сложни проблеми. Често при оземляване на бежанците местното население недоволства и оказва съпротива. За това говори документ от 30 април 1929 г. В с. Юнузкьой / Звънарка/ общинската комисия оземлява бежанци, но местни жители орат и засяват определената за бежанците земя, не признавайки разпорежданията на законните власти. Стига се до саморазправа.[13] Такива действия има и в отношенията между отделни бежанци - жител на Крумовград бежанец разорава и засажда земи дадени на друг бежанец.[14]

През годините 1928 г. - 1929 г. се пристъпва към оценка на раздадените безстопанствени земи и се уточнява размера на поземлената собственост. През май 1929 г. е направена проверка на земите в Черничевска община - в селата Чукури, Горско, Влечугово, Казак, във всички села на Чалска и Кру-

мовградска община и е констатирано, че определените от общинските комисии протоколни цени са или прекалено ниски, или прекалено високи и се налага преоценка на отделните категории земя.[15] Много често имало нарушения в работата на общинските комисии относно това, кои имат и кои нямат право на оземляване. Общинската комисия в Крумовград неправилно е оземлила някои бежанци и неправилно е отказала на други да бъдат оземлени.[16] От данните в списъците на раздадените с жребий земи в общините Крумовград и Поточница до 1930 г. става ясно какво е качеството и количеството на раздадената земя. В община Поточница бежанските семейства са оземлени с по 20 - 25 дка земя, а в Крумовград по 30 дка. Недостатъчно за да се изхранва едно многочленно семейство. В графата за вид на земята, почти за всяко семейство са посочени по 10 дка пясъчлива почва.[17]

Един от сериозните проблеми, които съществували в околията е, че много бежанци след подаване на документи за оземляване в едно селище, променяли местоживеенето си. През м. май 1930 г. Главна дирекция по настаняване на бежанците констатирала, че през 1927 г., 1928 г. и 1929 г. били оземлени бежанци, които в този момент живеят в друго селище. Поставя условие такива бежанци да се заселват, там където са оземлени и лично да обработват дадената им земя. Вместо това те продължили да живеят във от мястото на оземляване, а земята давали под наем или на изполица, за да увеличат доходите си. Това е в нарушение на ЗСНБ.[18] Други нарушения са свързани с това, че се оземлявали хора, за които е доказано, че не са бежанци. В община Поточница оземлили семейства пристигнали от Добруджа, но след проверки на Околийската комисия им се отнело правото да се ползват от средствата на заема.[19]

През 1929 г. група чиновници и пенсионери от Крумов-

град отправили искане до Околийската комисия и Главна дирекция за настаняване да бъдат оземлени. По закон те нямали право да се ползват от средствата на Бежанския заем. Поради голямата скъпотия и отдалеченост на района трудно изхранвали семействата си с получаваната от тях пенсия или заплата. В това си искане намерили подкрепата и на Околийската комисия и чрез нея отправили молба до Главна дирекция, да получат правото да бъдат оземлени. В аргументите в подкрепа на искането си изтъкват стремежа на българската държава да засили заселването на българи в този край, както и наличието на неизползвани фондови земи, с които би могло да бъдат оземлени.[20] Както се вижда нарушени са правилата и самата Околийска комисия.

Една жалба от 18 семейства от с. Домуз дере, настанени в с. Морянци показва друг проблем. По-голямата част от бежанците са полуграмотни или неграмотни. Това е причина за недоразумения или злоупотреби. През 1928 г. след измерване и парцелиране на земите, бежанците изкоренили и разчистили гористите места, за да ги направят годни за работа. Комисията им предложила да ги оземли с по 10 дка земя от същите места. Те реагирали заради това, че 10 дка са твърде малко за изхранване на едно семейство. Не след дълго научили, че те самите категорично се отказали от оземляване. В жалбата си заявяват, че никога не са подавали подобни декларации и обясняват, че заинтересовани хора са се възползвали от тяхната неграмотност, за да отнемат земите им.[21]

През 1928 г. Околийската комисия установила, че група бежанци в с. Чукури не желаят да бъдат оземлени и използват загражденията по нивите за гориво, затова земята им била отнета и дадена на други бежанци. През юни 1930 г. в община Голямо Каменяне комисията констатирала, че до този момент всички бежанци в общината са заселени, но не оземлени.[22]

В началото на 1930 г. началникът на отделението Държавни имоти при МЗДИ, потърсил помощта на окръжните управители. Поискал от тях да окажат съдействие на данъчните началници за събиране на необходимите сведения за имотите, които подлежат на причисляване към държавния фонд. Установило се, че само в Крумовградска околия има общо 57 048 дка гори, пасища, ниви и ливади. До 30 юни същата година тези земи били причислени към фонда за оземляване на бежанци. Това се дължи на взетите мерки и действията на новоназначения околийски началник. Прилагането на законите зависи изключително от функционирането на местната и държавна власт. Но тя била твърде слаба в новоосвободените земи. Много рядко в общините се задържали компетентни и съвестни чиновници и служители, които не злоупотребяват със служебното си положение. Взетите мерки за кратко дали резултат – успели да уточнят размера на държавната собственост, да я приведат в известност и да създадат условия за разпределянето и на безимотните бежанци.[23]

Трудностите при оземляването в Крумовградско произтичали и от факта, че още със заселването си в Източните Родопи бежанците, които имали възможност и средства да придобият земя чрез покупка, нямали това право. Въпреки забраната да закупуват земи в началото на 20^{-те} години българи купували от изселващи се турци ниви и други имоти с обикновени частно-продавателни договори, но това носило риск за купувачите. През 1934г. Министерството на правосъдието разработва проект за уреждане на недвижимата собственост в новите земи, но решаването на този проблем е възможен една след 1941 г., с приемането на закон.

Според изискванията на Главна дирекция след оземляването се пристъпило към одворяване и осигуряване на жилища за бежанците.[24] През 1927 г. Околийската комисия

създаде бригада, която измерила имотите в околията и взема мерки за строеж на жилища. Едновременно с огледа на дворните места се извършвало оглед и на къщите, като се установява кои са годни, полугодни или негодни за живеене. За Крумовград било предвидено изграждането на 20 - 30 нови типови къщи и се изисквало от бежанците да дадат писмено съгласието си за построяването им. Общината имала задължението да осигури всички бежанци и с дворни места. [25] Нейно задължение било да определи от общинската мера или от празните общински места нужното пространство за стопански дворове, в размер не по-малък от 800 кв.м. и не повече от 1200 кв.м. Тези места се заплащали на общините от държавата. Представа за това как са одворени и окъщени бежанците в една част от Крумовградска околия дават протоколите от селищата на община Поточница. Раздадените дворни места са от 150, 250, 350 кв.м. до 500 кв.м. много по-малко от предвиденото. [26] В по-голямата си част къщите, в които са настанени били изоставени, безстопанствени, полугодни и почти негодни за живеене. В самия Крумовград през 1925г. бил изработен регулационния план на града, но във връзка с изграждането на нови къщи се пристъпило към изменението му и създаването нови парцели.

Въпреки трудния процес на настаняване на бежанците в Източните Родопи през първата половина на XX век, значителен брой села в региона променят етническият си състав. Увеличава се броят на селищата с българско население и на смесените села. В Крумовградска околия селищата също променят облика си. Но лошите условия на живот, бавното решаване на проблемите свързани с препитанието и поминъка им, липсата на удобни пътища за връзка с вътрешността на страната карат значителна част от бежанците, през 50-те години на XX век да предприемат нови стъпки. Преселват се

и трайно се установят в градовете Крумовград, Кърджали, Хасково и други селища.

БЕЛЕЖКИ:

1. Статистически годишник, 1939 г.
2. Статистически годишник, 1926 г. с.20; РИМ - Кърджали, НСФ - НИ, инв. №178, с.5; В. Мастанлийски окръжен вестник, 10 ноември 1928 г., бр. 48, с. 6.
3. РИМ - Кърджали, НСФ - НИ, инв.№ 398; Сп. Родопа, 1 януари 1931 г., с.6; Статистически годишник 1925 г.,1926 г., 1935 г.
4. РИМ - Кърджали, НСФ-НИ, инв.№398.
5. Златилов В., Социални и благотворителни помощи за тракийските бежанци в Кърджалийски окръг 1914-1938 г., Демографски и етносоциални проблеми в Източните Родопи, 1989 г.,с.240; ДА - Кърджали,ф.17 К, оп. 1, а.е.2, л.1.
6. РИМ - Кърджали, НСФ-НИ, инв.№399, с.4,5, инв.№398, с.4,12.
7. Златилов В., Цит. съч. с.240; Капсъзов А., Социално икономическа адаптация на тракийските бежанци в България между двете световни войни, Известия на Тракийския научен институт, 2002, кн.3, с. 39./броят на бежанците е 14103 души./
8. ДА - Кърджали,ф.124 К, оп.1, а.е.4, л. 17-37, 45.
9. ДА - Кърджали, ф.124 К, оп.1, а.е.3, л. 27 – 47, 90, 91.
10. Трифонов, С. Българското национално освободително движение в Тракия, 1919 - 1934 г., с.120.
11. РИМ - Кърджали, НСФ-НИ, инв.№399, с.4,5.
12. ДА - Кърджали, ф. 124 К, оп.1, а.е 4, л.1.
13. Пак там, а.е.3, л.17.
14. Пак там, а.е.4, л. 85.
15. Пак там, а.е.3, л.18, 19, 20.

16. Пак там, а.е.3, л.18,19.
17. Пак там, а.е.4, л.80гр., 85.
18. Пак там, а.е.1, л. 204.
19. Пак там, а.е.5, л. 4, 27.
20. Пак там, а.е.3, л.66.
21. Пак там, а.е.7, л.45.
22. Пак там, а.е.6, л.113, 303.
23. Ангелова, Ив. Сб. Българи бежанци от Тракия, Кърджали, 2004, с. 25.
24. ДА - Кърджали, ф.124К, оп.1, а.е.1, л.62.
25. Пак там, а.е. 1, л. 222.
26. Пак там, а.е.1, л. 61, 62, 63 , а.е.3, л.89 - 91.